

KÜLÖNFÉLÉK

Stilisztika, magyar stilisztika anno 1997.*

1. „Stilisztika, magyar stilisztika anno 1997.” címen három dolgról kell szólnom: a stilisztikának, benne a magyar stilisztikának a mai helyzetéről; továbbá arról, hogy immár több mint negyedszázada fennálló kutatócsoportunk hogyan illeszkedett bele az adott keretbe; végül pedig azt

---

* Bevezető előadásként elhangzott az ELTE Mai Magyar Nyelvi Tanszéke mellett működő Stíluskutató Csoport „Stilisztika és gyakorlat” címmel 1997. október 15-én megrendezett konferenciáján.

is érintenem kell, hogy csapatunk jelenlegi második konferenciánkon milyen programmal áll elő. Haladjunk sorjában!

2. Egy kissé visszapillantva és összefoglalóan szólva induljunk ki abból, hogy a stilisztika a legutóbbi időkig nem tudott igazán önálló tudománnyá, tudományággá válni. Vajon miért? Először is azért, mert nem a saját problematikájából (a stílus szerepe a kommunikációban; stílusérték; stílusrétegek, stílusárnyalatok; stb.) nőtt ki. Másodsor pedig azért, mert jobbra mindig a nyelvtudománytól, kisebb részben az irodalomtudománytól kapta az indíttatást.

Nálunk ezeken kívül még két körülmény nehezítette az önálló diszciplínává válást. Egyfelől a stilisztikának nem termett olyan kiemelkedő tudós művelője, mint a nyelvtudomány más területén például SIMONYI ZSIGMOND, BUDENZ JÓZSEF vagy KNIEZSA ISTVÁN, GOMBOCZ ZOLTÁN, PAIS DEZSŐ, BÁRCZI GÉZA, és így a stilisztikai kutatás sem tudott sohase a középpontba kerülni. (ZOLNAI BÉLÁT talán kivételként említhetnénk, de neki sem a stilisztika volt a legfőbb kutatási területe, és valójában ő sem tudott e tekintetben iskolát teremteni.) — Másfelől 1945 után az új nyelvészeti és irodalmi irányzatok (mint pl. a strukturalizmus) az ismert politikai okok miatt csak több évtizedes késéssel érkeztek el hozzánk.

A visszapillantást még folytatva, utalnunk kell arra, hogy a stilisztika végül is a retorikákból, a poétikákból és az ars dictandikból nőtt ki, akkor, amikor a retorika előregedett szabálygyűjteménnyé lett. A XIX. század közepe tájától tartják számon külön néven is. Ezután a századforduló körüli lélektani, jelentéstani és általános nyelvészeti eredmények (pl. BALLYnak és tanítványainak a munkássága), majd a szépirodalmi stílusra irányuló vizsgálatok (pl. K. VOSSLER, majd L. SPITZER stb.) adnak lendületet neki.

Mindamellet az újabb elméleti és gyakorlati kutatások ellenére (pl. R. JAKOBSON munkássága, a liège-i μ -iskola kísérlete az alakzatokkal stb.) a hatvanas évek vége felé többen úgy látták, hogy továbbra is hiányzik a stilisztika elméleti háttere, nem alakultak ki a megfelelő kutatói módszerei, még a stílust sem tudjuk megnyugtató módon meghatározni. Mint ismeretes, MICHEL ARRIVÉ a *Langue française* című folyóirat 1969-es stilisztikai számában ki is jelenti, hogy a stilisztikát nagyjából halottnak tekinthetjük. Ezt idézi és hasonló szellemben nyilatkozik VÍGH ÁRPÁD is a *Helikon* 1988/3—4. stilisztikai számában „A stilisztika útjai és lehetőségei” című orientáló tanulmányában. (Az eddigi mondottakat l. részletesebben SZATHMÁRI ISTVÁN: MNy. 1992: 272—9.)

3. Itt azonban álljunk meg egy szóra! Több jel ugyanis arra mutat, hogy mára, de tulajdonképpen már a hetvenes évek elejétől fokozatosan megváltozott a stilisztika státusza, több vonatkozásban is. Nyilván nem véletlenül írta például PÉTER MIHÁLY nemrégiben „Stilisztika és gyakorlat” című, nemrégiben megjelent lévő tanulmánygyűjteményünkkel kapcsolatos lektori véleményében a következőket: „...a nyelvészet és irodalomtudomány, szövegtan és retorika, esztétika és poétika határterületén elhelyezkedő stilisztika ma már korántsem tekinthető marginális helyzetűnek a hazai filológiában.” És természetesen nem elsősorban a hazai filológiára kell gondolnunk, hanem mindezekelőtt a külföldi (német, francia, angol, amerikai stb.) nyelv- és irodalomtudományra. Mert messze túl vagyunk már az idézett 1969-es elmarasztaló véleményen. És sietek mindjárt megjegyezni, hogy VÍGH ÁRPÁD következtetéseivel ellentétben számomra a *Helikon* idézett 1988-as számában közölt 13 tanulmány — amely nyelvterületenként mutatja be az utóbbi idők stilisztikai kutatásait — akkor sem a „halált” jelezte, hanem a fellendülést, azt persze elismerve, hogy ezek a kutatások gyakran nem a stilisztika, hanem például a poétika, a szövegtan, a pragmatika, a szociolingvisztika stb. címen és keretében folytak.

De a fellendülés — szerencsénkre — azóta is tart. Mégpedig két formában. Egyfelől részben vagy szinte teljesen új szemlélet és megközelítési módszerek születtek, amelyek nagyon is megtermékenyítették a stilisztikát (ilyen pl. a szövegtani, a pragmatikai, a beszédelt-elméleti, a regiszterelméleti és újabban a kognitív stb. eljárás mód). Másfelől kiszélesedett a stilisztika területe. Az idevágó kutatás immár inter- és multidiszciplinárisá vált (azaz ezek csak az új nyelvészeti,

irodalomelméleti, esztétikai, poétikai, retorikai, filozófiai, pszichológiai stb. eredményeknek a megfelelő felhasználásával lehetnek sikeresek).

Mindezt jól mutatja az 1994-ben Párizsban megjelent „Qu'est-ce que le style?” c. kiadvány (szerkesztette: GEORGES MOLINIÉ és PIERRE CAHNÉ), amely egy 1991 vége felé a Sorbonne-on megrendezett stilisztikai konferenciának az előadásait tartalmazza. A kötet bevezetőjében PIERRE LARTHEMAS egyenesen megállapítja, hogy a stilisztikával, a stílussal kapcsolatos kutatások az utóbbi húsz évben megsokszorozódtak, és hogy a „halott” elég jó egészségnek örvend („Disons — írja LARTHEMAS — pour parodier Corneille, que la morte que l' on tuait se portait assez bien.” 5). Továbbá azt is kijelenti, hogy a stilisztika immár teljes külön tudomány. Még tovább menve CH. BALLY, a funkcionális stilisztika megalapozója szinte reneszánszát élte ezen a konferencián. Körülbelül a tanulmányok felében (és többször is) hivatkoznak rá, vagy úgy, hogy követik egyes nézeteit, vagy úgy, hogy továbbfejlesztik, vagy éppen vele szembeállva alakítanak ki új állásfoglalásokat. A tanulmányok — a kötet címének megfelelően — sokfelől és sokoldalúan „járják körül” a stílus fogalmát, míg közben sok más lényeges stilisztikai kérdést érintenek vagy éppen megtárgyalnak. Csak néhány jellegzetes cím a tizennyolcból: „Lacan a stílusról, Lacan stílusáról”; „Mi a forma?”; „Gondolat és nyelv(ezet) a stílusban”; „Teremtő utánzás és stílus a latinoknál”; „A költészetbeli stílusról”; „A stílus kérdése és a retorika”; „A stilisztika és a verbális interakció”.

Érdekességként azt is megemlítem, hogy MARCEL CRESSOT-nak, BALLY egyik jeles tanítványának „Le style et ses techniques” c. 1947-es stilisztikája 1991-ben 13. kiadásban látott napvilágot, de — ami különösen figyelemreméltó — LAURENCE JAMES változtatásaival és kiegészítéseivel. (A borítólapon írtak szerint „Tous les chapitres ont été révisés et complétés, les variations de sens précisées, les tournures les plus récentes soigneusement analysés. De plus, la nouvelle édition du Style et ses techniques tient compte des dernières recherches en matière de linguistique.” Vagyis számba veszi a nyelvészet területén végzett utóbbi kutatásokat.) Ez a tény egyébként — legalábbis számomra — azt is látszik igazolni, hogy a BALLY megalapozta funkcionális stilisztika képes a megújulásra, úgy is, hogy az eklekticizmus veszélye nélkül fel tud venni sok mindent az új — modernnek mondott — eredményekből.

4. A stilisztikának ezt a — mondhatnánk — újraéledését és egyben kiszélesedését csoportunk nemcsak tudomásul vette, hanem ennek jegyében végezte kutatásait, megtartva a sokszínűséget, a többféle stilisztikai felfogás és szemlélet érvényesítését. Mindezt világosan jelzik a „Hol tart ma a stilisztika? (Stíluselméleti tanulmányok)” című kötetünkön kívül (erről l. később is) a csoport három tagjának az utóbbi néhány évben megjelent stilisztikai jellegű munkái. Ezek természetesen egyéni alkotások, de minden bizonnyal a csoportbeli viták, megbeszélések adtak ötleteket, erősítették vagy éppen gyengítették a szerzők nézeteit, azaz ott — vagy ott is — formálódtak könyvvé. Talán nem lesz szerénytelenség, ha ezekről a munkákról az itt mondottakat bizonyítandó röviden

a következőket megjegyzem, mégpedig a megjelentetés időrendjében.

SZATHMÁRI ISTVÁN, *Stílusról, stilisztikáról* napjainkban. (Nemzeti Tankönyvkiadó. Bp., 1994. 102 l.) Mivel egy részletes középiskolai magyar nyelvi tankönyv tematikus füzeteként látott napvilágot, korlátozott volt a terjedelme. Ennek ellenére igyekeztem a funkcionális stilisztikának lehetőleg teljes problematikáját legalább jelezni (nyelv, beszéd, stílus és szöveg összefüggése; stílusértelmezések; a legfontosabb stilisztikai kategóriák; stb.), illetve vizsgáltam — pontosabban: legalább érintettem — a nyelvi és nyelven kívüli kommunikációs eszközök stilisztikai értékeit. Jellemeztem továbbá két stílusirányzatot egy Ady- és egy Tóth Árpád-vers stíluselemzésével. Kis munkámmal — a magyar stilisztikán — azt kívántam igazolni, hogy a funkcionális stilisztikai szemlélet és módszer a stilisztika fentebb jelzett kiszélesedése idején is képes a megújulásra.

SZATHMÁRI ISTVÁN, *Három fejezet a magyar költői stílus történetéből.* (NytudÉrt. 140. sz. Akadémiai K. Bp., 1995. 78 l.) A modern stilisztikai és irodalomelméleti eredmények felhasználásával a magyar irodalom történetének elsősorban a stílusjelenségekre alapított korszakolása után jellemeztem a középkori irodalomnak, a reneszánsznak a költői stílusát, továbbá a századforduló

két stílusirányzatát: az impresszionizmust és a szecessziót, egy-egy reprezentatív vers részletes — funkcionális stilisztika szerinti — elemzésével.

TOLCSVAI NAGY GÁBOR (szerk.), *A stílus diszkurzív elmélete*. Helikon 1995. 4. sz. (Tanulmányok, Bibliográfia, Könyvekről, Krónika. Argumentum K. 219—405.) A szerkesztő a bevezetőben így utal e stilisztikai szám szerepére: „Mostani számunk olyan eredeti tanulmányokat, könyvrészleteket közöl magyar nyelven, amelyek az elmúlt tizenöt évben az európai stilisztikai kutatóknak, pontosabban a stílusfogalom elméleti megközelítésének meghatározó írásai voltak...” Majd a közös fogalmi keretet így jelöli ki: „...a) a nyelv történetisége, b) a nyelv dialogikus jellege, c) az értelmezés, illetve a jelentésképzés szociokulturális, történeti meghatározottsága, d) a stílus viszonyfogalomként való bemutatása. Együttesen ezt tekintjük a stílus diszkurzív jellegének, a nyelvközösség így tartja számon egy diszkurzusrendben a stílust. Amit az irodalomelmélet a hermeneutikai keretű befogadáselméletben konceptualizál, azt a nyelvtudomány a nyelvészeti pragmatika, az antropológiai alapú nyelvleírások keretében a másik oldalról jelöli ki...” (217.)

BENCZE LÓRÁNT, *Mikor Miért Minek Hogyan I. Stílus és értelmezés a nyelvi kommunikációban*. I.—II. kötet (A hét szabad művészet könyvtára. A Zsámbéki Katolikus Tanítóképző Főiskola sorozata. Corvinus K. Bp., 1996. 463 l.) PETŐFI S. JÁNOS a könyv előszavában utal arra, hogy a szerző „nem rendszeres stilisztikát nyújt, hanem egy olyan tanulmánygyűjteményt, amelynek egyes — önállóan is megálló darabjai — egymással rokon témákat tárgyalnak egymással rokonítandó nézőpontokból.” (9.) Majd a könyv célját így írja körül (megjegyzi: a szerző szerint): „...a változás és az állandó tényezők viszonyait figyelembe vevő kognitív interpretációs és szociointerpretációs szövegstilisztika alapjainak a kidolgozása, ahol a *kognitív* minősítés a gondolatalkotás emberi fajra jellemző egyetemes tulajdonságára utal, a *szocio-* pedig a különféle szociális tényezők hatására létrejövő különbözőségekre. Más szóval: A tipikus, az általános a kognitív tényezők, a partikuláris pedig a szociális tényező.” (8—9.) Idézem még BENCZE stílusmeghatározását: „A (nyelvi) stílus olyan viszonylatrendszernek vagy a rendszer fragmentumainak a nyelvhasználó kognitív és szociális hálójától függő felismerése, illetve alkalmazásba vétele, amely a kognitív és társadalmi-történeti szituációba ágyazott kontextussal korrelációban lévő nyelvváltozat és több, már ismert, más kognitív és társadalmi-történeti szituációba ágyazott kontextussal korrelációban lévő nyelvváltozat között fennáll.” (34—5.)

TOLCSVAI NAGY GÁBOR, *A magyar nyelv stilisztikája*. (Nemzeti Tankönyvkiadó. Bp., 1996. 281 l.) A szerző új utakra tör. Mint a borítólapon jelzi, elsősorban a kognitív szemlélet és módszer érvényesítésével azt kísérli meg, hogy a beszélő és író, illetve a hallgató és az olvasó ember nézőpontjából mutassa be a beszéd módját, a nyelvi és nyelven kívüli tényezőket, amelyek meghatározzák a stílust. Abból indul ki, hogy a stilisztikát és a stílust is többféleképpen lehet bemutatni. Az ő alaptétele: „A magyar nyelv stilisztikáját a következő általános, inkább kultúrtudományi, mint zártabb értelemben vett nyelvészeti alapkategóriák határozzák meg: a pragmatikai szemlélet, a nyelv történetisége, a nyelv dialogicitása, a szövegközpontúság és az ebből eredő felülről lefelé építkező rendszerezés, valamint a teljesség elve.” (12.) Ezek tisztázása után megvilágítja e diszciplína tudománytörténeti háttérét, majd körüljárja a nyelvi modellt és a stílus fogalmát. A továbbiakban részletezi a stílus szociokulturális rétegzettségét, a stílusrétegződés tartományait, és szól a stíuselemzésről is.

5. Lássuk azonban, hogyan vélekedik az utóbb említettekről két kívülálló stilisztikus! SZABÓ ZOLTÁN „Hol tart ma a stilisztika? (Stíluselméleti tanulmánygyűjtemény)” című munkánkat (szerkesztette SZATHMÁRI ISTVÁN. Nemzeti Tankönyvkiadó. Bp., 1996. 400 l.) ismerteti és értékeli az Irodalomtörténetben (1998/1—2.: 345—50). Ezt írja többek között, mintegy összegezőképpen: „Mindent egybevetve elismételhetjük, hogy az ismertett kötet jelentős fordulat a magyar stilisztika történetében, aminek a tudomány valamennyi művelője örvendhet, elsősorban azért, mert jól hasznosítható forrásként szolgál, tájékoztat és eligazít, és még a stilisztika jelenében és jövőjében kételkedőknek, reményvesztetteknek is némi biztatást, valamennyi reménysugárt, esetleg távlatot

jelezhet.” Illetőleg korábban a következőt jegyzi meg: „A tanulmányok jól tájékoztatnak az újabb fejleményekről, elsősorban arról, hogy hogyan bővült a stilisztikai vizsgálatok alapja főleg a pragmatikával, szövegtannal, kognitív nyelvészettel. De alig esik szó arról, hogy ez a bővülés mennyiben jelent integrálódást, mennyiben fékezi, késlelteti a stilisztika önállósodását, ami eddig még nem történt meg.”

Vagyis SZABÓ ZOLTÁN a stilisztika kibővülését, az elmélet fontosságának hangsúlyozását előrelépésnek tartja, de e diszciplína integrálódását mégsem észleli.

MÁTÉ JAKAB a Magyar Nyelvőr legújabb számában (1997: 343—58) részletesen — és mondhatnánk: az általános nyelvészet rálátásával — elemzi elsősorban az öt említett stilisztikai munkát. Már tanulmányának a címe is sokat elárul a szerző véleményéről: „Új szempontok és távlatok a stílus- és a stilisztikai kutatásokban.” Majd alapos elemzés után megállapítja, hogy a stilisztikának mint tudományos diszciplínának a státusza megerősödött, a tudományos területek egész sorával tartós kapcsolatot épített ki, ő maga is egyre inkább integráló, illetve integrált tudományterületté kezd válni...” (343.) Tehát MÁTÉ JAKAB a jelzett munkákra (is) támaszkodva arra a következtetésre jut, hogy a stilisztikának az integrálódása is elkezdődött.

Magam a stilisztika önállósodását — elméleti kiszélesedésén kívül, illetve részben ennek következtében is — éppen abban látom, hogy immár mintegy bebizonyosodott, hogy a stílust — szemlélettől, elméleti háttértől függően — többféleképpen le lehet írni. Mondjuk úgy, ahogy van klaszszikus, funkcionális, strukturalista, generatív, kognitív, függőségi stb. leíró nyelvten. Egyetértek tehát TOLCSVAI NAGY GÁBORNAL ANDEREGGRE hivatkozó azon véleményével, amely szerint például nincs általános érvényű stílusdefiníció, hanem a nyelvfelfogástól és szemlélettől függ, hogy hogyan közelítjük meg ezt a fontos kategóriát, illetve hogy melyeket tartjuk lényeges vonásainak.

Egy azonban mindenképpen tagadhatatlan: a stilisztikának mostanában esélye van arra, hogy igazán önálló tudományterületté váljon.

6. Ami pedig mostani konferenciánkat illeti, szervesen kapcsolódik a két évvel ezelőttihez. Akkor elsősorban a stilisztika elméleti kérdéseivel foglalkoztunk, most pedig — mint a cím is jelzi — a gyakorlat került a középpontba. Mintegy működés közben igyekszünk bemutatni a különböző megközelítési, elemzési módokat.

Milyen írókról, költőkről hallunk, illetve olvasunk majd a hasonló című kötetben? Mindegyelőtt a két világháború közötti időről lesz szó, de nemcsak a legnagyobb, legismertebb nevek szerepelnek (mint Babits, Kosztolányi, Tóth Árpád, Kassák, Móricz, Németh László, Weöres Sándor), hanem olyanoké is, akik eddig jobbra kimaradtak a stíluskutatók látóköréből: Elek Artúr, Füst Milán, Gulácsy Irén, Kós Károly, Sinka István, Márai Sándor, Szentkuthy Miklós, Prohászka Ottokár. Néhány esetben léptük át a jelzett korszakot: Ady és Csáth Géza, illetve Pilinszky és Örkény stílusát elemezve.

Nem kevésbé színes a vizsgált műfajok listája. A szokásosakon (lírai költemény, novella, regény stb.) kívül megjelenik az esszé (Babits: Kölcsey), a napló (Márai Füves könyve), az elmélkedés (Prohászka elmélkedése), a (lírai) útijegyzet (Elek Artúr útijegyzete), a publicisztika (Márai publicisztikája), a tudományos stílus és a reklám. De újdonságnak mondható Weöres Sándor illusztrált egysorosainak az elemzése és a Fekete völgyek című, a maga korában igen népszerű történeti regénynek a vizsgálata is.

Meg kell azonban jegyezni, hogy ezúttal — sajnálatos módon, de objektív okokból — nem a teljes csapattal jelentkezünk. Egyesek ugyanis külszolgálatot teljesítenek, mások ebben a félévben a korábbinál nagyobb terhelést voltak kénytelenek vállalni, néhányan meg éppen külföldön tartózkodnak.

7. Még egyszer üdvözlöm a szép számban megjelenteket, és hasznos tanácskozást kívánok mindnyájunknak, hogy még jobban tisztázódjék a stilisztika státusza.

SZATHMÁRI ISTVÁN